

КРИТИКА

Рік XVI, Число 7-8 (177-178)

Липень-Серпень, 2012

Михайло Мінаков: Коротка історія кольорових революцій

Ігорь
Торбаков,
Олександр
Потехін:
Куди йдуть
росіяни?

Андреас
Умланд:
Путін над
Євразією

Іван
Химка,
Роман
Сербин:
Історія
з діалектикою

Василь
Махно:
Зелені
собачі дні

Тамара Марценюк, Тамара Гундорова:
Хто боїться української жінки

Зміст

02	Михайло Мінаков. Коротка дистанція свободи
08	Тамара Марценюк. Українська політика – іменник нежіночого роду?
13	Тамара Гундорова. Хто боїться Вєрки Сердючки?
18	Ігорь Торбаков. Розвилка
25	Олександр Потехін. Апологія геополітичного синдрому
28	Андреас Умланд. Двоглова Евразія
Дискусія:	
30	Іван Химка. Міти національної консолідації, Голодомор і Голокост
34	Роман Сербин. Про український геноцид, Лемкіна та химкіянську діалектику
38	Джефрі Віткрофт. Що Руперт утнув!
42	Максим Карповець. Джазові візерунки кіна
44	Василь Махно. Зелені собачі дні
47	Summary

www.krytyka.com

Автори й авторки

МИХАЙЛО МІНАКОВ
доктор філософських наук, доцент катедри філософії та релігієзнавства Києво-Могилянської академії, президент Фонду якісної політики, секретар Кантівського товариства в Україні, автор численних праць з історії сучасної європейської філософії, філософської освіти, політичної та соціальної філософії.

ТАМАРА МАРЦЕНЮК
соціологиня, доцентка катедри соціології НаУКМА, викладає авторські курси «Гендер і політика», «Маскулінність і чоловічі студії», «Соціологічний аналіз форм девіантної поведінки», «Соціальні проблеми в Україні і світі», «Гендерні відносини в Україні: соціологічний аналіз» та інші. Досліджує гендерні відносини та гендерну політику в Україні, а також жіночий, чоловічий і ЛГБТ рухи. Співавторка книжки «Gender, Politics, and Society in Ukraine» (University of Toronto Press, 2012).

ТАМАРА ГУНДОРОВА
літературознавиця, член-кореспондент НАН України, завідувачка відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Шевченка НАН України. Останні книжки – «Кітч і література» (Київ, 2008) і «Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму» (Київ, 2009, 2-ге вид.).

ІГОРЬ ТОРБАКОВ (Игорь Торбаков / Igor Torbakov)
історик, політолог, публіцист, старший науковий працівник Центру російських і євразійських студій в Університеті Упсали (Швеція), автор численних публікацій із проблем політичної історії та зовнішньої і зовнішньої політики Росії, СНД і країн Центрально-Східної Європи, зокрема України, в американських, європейських, російських та українських наукових виданнях і часописах.

ОЛЕКСАНДР ПОТЕХІН
доктор історичних наук, політолог, дипломат, професор катедри гуманітарних дисциплін і директор Центру політологічних, гуманітарних та прикладних досліджень Київського університету права, провідний науковий працівник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Останні книжки (у співавторстві): «Глобалізація безпеки» (2011), «Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози і пріоритети» (2012), «Скуті одним ланцюгом? Військово-політичні союзи та європейська стабільність» (у друці).

АНДРЕАС УМЛАНД (Andreas Umland)
доктор філософії, політолог, доцент магістерської програми з німецьких та європейських студій катедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія». Досліджує політичні процеси на постсоветському просторі, зокрема в Україні та Росії, проблеми радикальних рухів тощо, редагує книжкову серію «Советська та постсоветська політика і суспільство».

ІВАН ХИМКА
професор Албертського університету, дослідник проблем історичної пам'яті, зокрема про Другу світову війну, історії Шоа, соціал-демократії та націоналізму в Україні тощо, а також української іконографії. Серед останніх книжок – «Last Judgment Iconography in the Carpathians» (University of Toronto Press, 2009) і «Ukrainians, Jews and the Holocaust: Divergent Memories» (Saskatoon: Heritage Press, 2009). Видавництво «Критика» готує до друку збірник його вибраних есеїв з української модерної історії «Колізії ідентичности».

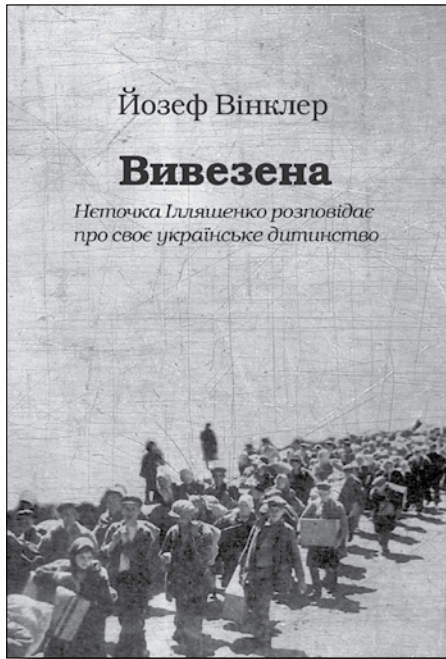
РОМАН СЕРБИН
канадський історик і політолог, професор-емерит Квебекського університету (Монреаль), дослідник історії Голодомору, українського національного руху у XX столітті, УПА, Другої світової війни, редактор наукового часопису «Holodomor Studies», автор книжок «Famine in Ukraine 1932–1933» (у співавторстві) та «Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді» (1992), численних наукових і популярних статей із питань історичної пам'яті, геноциду тощо, упорядник коментованого видання статті Рафаєла Лемкіна «Радянський геноцид в Україні» 28 мовами (2009).

ДЖЕФРІ ВІТКРОФТ (Geoffrey Wheatcroft)
британський журналіст і письменник, автор шести книжок, зокрема «The Controversy of Zion: How Zionism Tried to Resolve the Jewish Question» (1996), «The Strange Death of Tory England» (2005), «Yo, Blair! Tony Blair's Disastrous Premiership» (2007) та інших. Дописує у британських і американських часописах «The Guardian», «The Times Literary Supplement», «The New York Review of Books», «The New Republic», «The Boston Globe», «The Atlantic», «The American Conservative» тощо. Працює над книжкою про Вінстона Черчила.

Решту довідок про авторів цього числа «Критики» див. на с. 47 =>

Головний редактор
Григорій Грабович
Відповідальний редактор
Андрій Мокроусов
Редактор інтернет-проєкту
Олег Коцюба

Редакційна колегія:
Юрій Андрухович, Богуміла Бердиховська,
Ярослав Грицак, Володимир Кулик, Михайло Мінаков,
Олександр Мотиль, Сергій Плохій, Юрко Прохасько,
Микола Рябчук, Олександр Савченко,
Олексій Толочко, Юрій Шаповал

Йозеф Вінклер
Вивезена
Нєточка Ілляшенко розповідає про своє українське дитинство

Роман Йозефа Вінклера, класика сучасного австрійського письменства, лавреата численних нагород й одного з найбільших нонконформістів і збурювачів спокою у тамтешньому літературному світі, присвячено долі українки, яку 1943 року вивезли на примусову роботу до Каринтії нацисти. Австрійський письменник дав читачеві змогу почути розповідь Нєточки Василівни про сталінську колективізацію та Голодомор, жертвою яких стала її українська родина, про виживання спершу в советському колгоспі, а згодом у бідному австрійському селі. І попри тяжкість цієї історії, вона заворожує читача радістю від життя, навіть якщо оповідачці доводиться ховатися від своїх ран у химерно виплетених закапелках власної пам'яті...

Автор познайомився зі своєю героїнею, шукаючи собі помешкання в гірському селі в Альпах. Зрештою колишня оstarбайтерка з Черкащини не просто дала письменникові притулок, а й забезпечила матеріалом для нової книжки. «Вивезену» написано як нон-фікшн – інтерв'ю з Нєточкою про історію її життя. Окрім ретельного відтворення мовлення селянки, що не вміє писати німецькою і говорить плутано, але просто, з елементами місцевого діалекту й співучою розмовною інтонацією, ефект достовірності поглиблюють фотографії із сімейного архіву та вставки українською мовою. Проте Вінклерові більше йдеться не про фактографічну, а про психологічну правду: про достеменність почувань сердечної, щирої, але соціально безпритульної жінки, без вини винної в зradі єдиної – материнської – любові, про закинуту в чужий світ людину, яку і в старій, і в новій батьківщині лише терплять, але не люблять.

На авторовій батьківщині книжку підготовано та видано за підтримки Міністерства європейських і міжнародних справ Австрії, агенції «Österreichisches Kulturforum» і Австрійського літературного товариства. Для українських читачів роман віртуозно перетлумачила Нєля Ваховська.

«Якийсь час я навіть не могла працювати над цим, здавалося б, простим текстом – стискало горло. Історія Нєточки для мене – це історія України з низів, суб'єктивна і пристрасна, як і будь-яка історія. Вона цікава типажем, який представляє Нєточка – центральнoукраїнська селянка, жінка, на яку всі можливі системи чинять неймовірний тиск. І її стратегія виживання – це любов, що виростає з рани недолюбленості й нетерпимості».

Нєля Ваховська

Коротка дистанція свободи

Михайло Мінаков

Нові режими, що постали 1991 року на місці республік Советського Союзу, було злегітимізовано великими сподіваннями їх населення. Советський люд, розчарований у соціалізмі та втомлений перебудовною безпорадністю, віддався мріям національного штибу. Суміш прагматичного розрахунку («ми тепер не годуватимемо інші республіки», «мій син служитиме в Україні» тощо), волі до влади («запануєм і ми, браття, у своїй сторонці») та інфантильних сподівань («наші мудрі краще знають») стала поживною речовиною для розвою нових політичних систем і нових націй. Вірилося, що кожна республіка піде своїм шляхом, що спільна доля народів полишила простори північної Європи.

Перші ж роки самостійного політичного існування змусили населення советських республік пройти болісний шлях, який можна описати в термінах феноменологічної соціології як габітуалізація, інституалізація та легітимація. Нова соціальна реальність вимагала зміни поведінки: треба було вчитися ризикувати, ставати підприємцем власної долі, любити гроші, конкурувати з ближнім, приймати нову символізацію суспільного цілого. Нові умови були викликом для колишньої советської людини. Хтось приймав їх, хтось тікав у внутрішню еміграцію. Однак для всіх 1990-ті роки залишили по собі травму втрати звичного середовища і потреби набутти нових навичок і способів поведінки у незвичному життєсвіті.

Нові навички вели до постання нових правил і структур, що скеровували взаємодію людей на одній шостій частині світу. Виникали суспільно-політичні інститути – почасти нові, почасти вкорінені в советське і навіть досоветське минуле. Нова реальність стала не тільки звичною, але й правильною, передбачуваною. Біда в тому, що ця передбачуваність, виражена, зокрема, й в усвідомленні перспектив своєї можновладності чи безправності, не мотивувала до активної участі ані в політиці, ані в суспільному житті. Саме сфера приватного правила за арену розвитку для постсоветської людини, а публічні інститути викликали в населення новопосталих держав дедалі більшу ідіосинкразію.

Логіка розвитку мала привести до визнання нових порядків за справедливими. На початку другого десятиліття незалежного існування постсоветські суспільства зіткнулися з проблемою легітимності власних політичних режимів. Останнє десятиліття XX століття для постсоветського простору розпочалося великими сподіваннями на свободу, а завершилося глибоким розчаруванням у можливості політики забезпечити її. Постсоветський політекономічний вибір було зроблено на користь правління, можновладства й інтересів небагатьох та підтримування мінімуму комфорту для решти населення. Тож легітимізація нових порядків потребувала зусиль для пе-

регляду публічних структур. Аби визнати нові політичні режими легітимними, слід було або зробити державні інститути ефективнішими, а отже, примусити населення коритися, або перетворити політичні системи на інклюзивніші, тобто допустити до участі в державних справах ширші прошарки.

Саме цієї миті й відбулися події, які засвідчили нову спільність долі постсоветських народів у новому глобальному світі. Взаємодія північно-евразійських режимів оприявилася і в революційних подіях, і в контрреволюційній реакції. І то ці процеси від-

Танець під деревом свободи. Анонімна гравюра часів Великої французької революції

бувалися і відбуваються далі в конкуренції не тільки між групами владних еліт чи елітами та населеннями, але й між постсоветськими елітами та центрами світового впливу, глобальними та регіональними структурами.

У перше десятиліття XXI століття не тільки на постсоветському просторі, але й в інших країнах світу, джерелом страху для еліт і надії для загалу стали «кольорові революції», що їх феномен, попри недовгу історію, встиг обрости шаром конспірологічних легенд, проникливих здогадок і наукових інтерпретацій. А масштаб і схожість цих подій не могли не викликати спроб знайти спільні умови виникнення і трактувати їх як загальносвітову тенденцію.

Геополітична однополярність світу слабшала, і слабшання це супроводжувала парадоксальна ситуація: протягом минулої чверті століття, з одного боку, постійно зростала підтримка демократії в цілому світі, а з другого – посилювалося невдоволення політикою та недовіра до держави. Згідно зі щорічними звітами «Freedom House», країн із вільною демократичною політичною системою за останні сорок років побільшало понад удвічі: із 42 (24%) у 1974 році до 90 (47%) у 2007-му і 89 (46%) в 2009-му, тоді як невільних країн поменшало від 64 (41%) у 1974 році до 43 (22%) у 2007-му, хоча 2009-го їх знову трохи побільшало до 47 (24%). Про щось подібне свідчить і всесвітнє дослідження

ставлення до демократії. За даними «Всесвітнього дослідження цінностей», майже в усіх країнах світу (за винятком Нігерії) більшість населення (від 62% у Росії до 99% у Данії) підтримує цінності демократії (The World Values Survey, www.worldvaluessurvey.org).

Попри це, хоч як дивно, за минулі два десятиліття зросла і кількість людей, незадоволених політичним розвитком у своїх країнах – і в давніх, і в нових демократіях. Про це свідчать і зниження явки на виборах, і повсюдне зменшення членства в партіях та поширення нелояльності виборців до «своїх» партій, і посилення недовіри до політичних організацій з боку громадян, як і до громадян – з боку політичних еліт. Ця тенденція дістала на-

зву «застій свободи». Інакше кажучи, на початку XXI століття зупинилося збільшення – ба навіть відбулося певне зменшення – кількості країн, що їх уважаємо вільними. Нині світ переживає водночас і поширення демократичної форми правління, і невдоволення демократією в її нинішньому стані.

У такій амбівалентній ситуації політичні режими багатьох країн виявилися нестійкими, а ресурс довіри громадян до цих режимів зменшився. Часто-густо така нестійкість режимів призводила до масових виступів проти влади, до рухів громадянської непокори, повалення непопулярних правителів і перебирання влади іншими політичними силами. До того ж, усім «кольоровим революціям» початку XXI століття, попри широкий спектр політичних та інших особливостей у кожному окремому випадку, був притаманний набір схожих ознак, зокрема і коли йшлося про їхню генезу:

- відносно мирний перебіг громадянських виступів і чільна роль громадських організацій;

- зміна влади після президентських або парламентських виборів, результати яких оголошували сфальсифікованими, що ставало поштовхом до акцій протесту та громадянської непокори;

- залученість західних міжнародних і російських структур, що підтримували, відповідно, громадські організації, які брали участь в антиурядо-

вих виступах, і непопулярні постсоветські уряди.

Саме поняття «кольорова революція» походить із журналістського сленгу 2003–2004 років. Невдовзі його почали активно вживати і політики, і політологи. Скажімо, тодішній президент Киргизстану Аскар Акаєв назвав так антиурядові протести в своїй країні на початку 2005 року. Трохи пізніше, у липні 2005 року, побачила світ стаття американського політолога і дипломата Майкла Макфолла «Перехід із посткомунізму», де словосполучення «кольорові революції» використано вже як цілком зрозумілий політологічний термін, що узагальнює процеси в Сербії, Грузії й Україні та поєднує їх у спільний регіональний тренд. Якийсь час із ним конкурував термін «електоральні революції», який увели було в обіг Володимир Тисманяну, Велері Бунс і Шерон Волчик, аби наголосити головну причину революцій: несправедливість виборчих процесів у посткомуністичних суспільствах. Проте більшість дослідників віддають перевагу терміну «кольорові революції» як зручнішому, з огляду на комплексність обставин виникнення та перебігу громадських заворушень початку XXI століття (авжеж, неповнота терміна «електоральна революція» є очевидною: він враховує лише один із аспектів протесту). Тим більше, що довший час, десь до 2008 року, у політичній науці панував інтерес саме до генези революцій, тоді як їхні наслідки вивчали і порівнювали меншою мірою.

Увагу до спільних причин «кольорових революцій» зумовила потреба заартикулювати кілька типових обставин, за яких вони відбувалися. Майкл Макфол розглядав «кольорові революції» як продовження демократичних революцій кінця 1980-х років. На його думку, 1989 року Захід зумів сконсолідувати демократії в Центральній Європі, а також частині Південно-Східної Європи, але його вплив на еліти в постсоветській Європі й у Сербії був незначний, що призвело до порушення балансу інтересів у суспільстві та врешті до громадянських повстань.

Зовнішній вплив як причина «кольорових революцій» виявився тією темою, що поділила політичних науковців й експертів на «оптимістів» і «песимістів». До першого табору слід зарахувати більшість західних, грузинських й українських політологів, а також небагатьох російських і китайських дослідників, котрі вважають зовнішній вплив за малозначущий, а внутрішні чинники – за провідні. Надаючи високий кредит довіри політичним культурам Грузії, України та Киргизстану, вони вбачають причину революцій у бажанні громадян установити демократичніші та справедливіші форми урядування. Натомість для «песимістів», які переважають серед російських і частини західних, азійських й українських політологів, основною рушійною силою революцій було втручання ззовні у внутрішні справи молодих політичних режимів Східної Європи, Північної Африки та цілої Азії, а роль громадян, громадянського суспільства й усього комплексу внутрішніх причин видавалася підпорядкованою.

Погляд «оптимістів» поділяли і науковці та політики і медії Заходу. Квінтесенцію «оптимістичного» підходу висловив Томас Карозерс у статті «Відрух на просування демократії». На думку американського експерта, «кольорові революції» є кульмінацією тривалих процесів у країнах, чії політичні режими постали в перехідний період. У цих країнах «лідери допускають достатньо політичних свобод, аби здобути певний кредит довіри та набутти легітимності. Зазвичай це означає проведення регулярних виборів і дозвіл створити дрібку опозиційних партій і незалежних громадянських об'єднань й один чи два незалежні часописи. Проте такі режими зберігають цілком надійний контроль над владними важелями, аби убезпечитися від будь-якої істотної загрози своєму пануванню».

Фактично ці режими існували на підставі системної похибки, яка підважувала їхню середньо- та довгострокову стабільність. За підтримки переважно американських продемократичних структур – зокрема Національного демократичного інституту (NDI), Міжнародного республіканського інституту (IRI), Міжнародного фонду виборчих систем (IFES), Інституту «Відкрите суспільство» – мережі фондів Сороса та «Freedom House» – громадські організації набули здатності вимагати прозорих виборів і дотримання головних громадянських прав, а також захищати знехтувані інтереси маловпливових груп (як-от студенти, ВІЛ-інфіковані, хворі на туберкульоз чи селяни – дрібні землевласники). Крім того, згадані структури допомагали політичним партіям ефективніше конкурувати, надто під час виборчих кампаній, коли авторитарні правителі вдавалися до електоральних маніпуляцій, аби зберегти владу. Власне, «кольорові революції» були результатом суперечностей напівавторитарних політичних режимів, нездатних до відтворення за обставин посилення електоральної прозорості, громадянського активізму та політичної конкуренції.

Окремо слід наголосити «оптимістичну» інтерпретацію громадянського суспільства як «локомотиву революцій», коли не політичні мотиви, а відчуття звалтованої громадянської самоповаги вважається головною рушійною силою протестів. Китайська дослідниця Бо Фейтянь серед характеристик «кольорових революцій» заважала їхню «неідеологічність»: ці революції було спрямовано «на посилення національної інтеграції, свободи, демократії та економічного розвитку». З цим згодна і німецька науковиця Сабіна Фішер, яка писала про неполітизованість ідейних підвалів громадянських рухів: етнічних, політичних, соціальних ідентичностей. Вона також вказувала на зміни «політичної» екології постсовєтських країн, де соціальні зміни, фрагментація населення за безліччю нових колективних ідентичностей виразно суперечила негнучкій, неефективній і закритій політичній системі. Фактично «кольорові революції» відбулися в країнах, що їхній політичний клас не зумів знайти спільної мови із суспільством. Дослідники «оптимісти» схильні наголошувати особливий (сказати б, установ-

чий) статус громадянських рухів, що привели до «кольорових революцій»: їхній патос полягав у перевстановленні держав, перепідписанні соціально-го договору про створення своїх республік – республік у прямому, а не со-ветському значенні слова.

Це судження, на мою думку, є справедливим, якщо говорити саме про конкретні політичні ідеології. Громадянські рухи в революційних країнах об'єднували прибічників націоналізму, соціалізму та лібералізму в справі створення загальних рівних обставин для політичної конкуренції.

Якщо підсумувати позиції дослідників-«оптимістів», то до спільних ознак «кольорових революцій» у постсовєтських республіках належали:

- наявність фасадної демократизації, що поєднувала багатопартійність із фактично недемократичними формами правління;
- намагання зреалізувати демократичні проекти в недемократичних політичних культурах;
- нелегітимні форми реагування влади на публічний опір громадян, що вимагали дотримання своїх законних прав і свобод;
- готовість Заходу до діалогу і з політичними колами, і з громадськими організаціями, що підсилювало ці організації (тоді як владні еліти не усвідомлювали їхньої сили).

Чимало політологів виокремлюють ще кілька чинників, що викликають «кольорову революцію» у постсовєтській країні. По-перше, йдеться про суперечність між задекларованими принципами державного устрою та реальними діями владних еліт. Цей чинник визначають відповіді на кілька запитань: до якої міри стабільність влади залежить від зовнішньої економічної допомоги Заходу? наскільки економічні інтереси еліт пов'язано із Заходом? чи зберігають політичні лідери свої статки за кордоном? чи дозволяє влада існувати громадським організаціям? чи схильні еліти дотримуватися демократичних принципів?

Другим чинником є стан опозиції: ефективність її конкурентної стратегії, існування сильного лідера, здатного об'єднати протестні групи, наявність економічної бази для опозиційної діяльності.

Третій чинник зумовлено глибиною впливу Заходу на політичну та соціальну ситуацію в країні. Цю глибину легко визначити, співвідносячи вплив офіційних дипломатичних каналів на владу і рівень взаємодії та грантової підтримки, що її дістає громадський сектор від міжнародних правозахисних і моніторингових організацій.

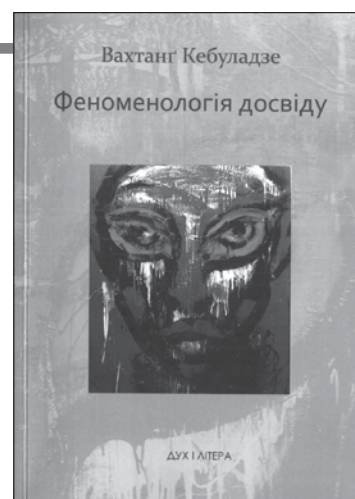
Нарешті, четвертим засадничим чинником є визнання нелегітимності політичного режиму з боку більшості громадян та готовість населення до активних виступів. Тут важать ступінь підтримки чи невдоволення урядом, рівень поваги до лідерів політичної опозиції та наявність сильних, впливових і шанованих лідерів громадянського суспільства.

Вочевидь, «оптимістичні» інтерпретації причин «кольорових революцій» ґрунтуються здебільшого на неоліберальних цінностях, які впливали на відправні позиції та висновки до-

слідників. Натомість «песимістичну» візію зіперто на скепсисі щодо того, чи справді в тих подіях громадяни обстоювали свою позицію. Увагу дослідників-«песимістів» привертають глобальні геополітичні процеси та маніпулятивні практики провідних світових центрів, а їхні погляди пов'язано з ширшою палітрою нових консерватизмів.

«Песимістичні» автори, що їх тексти зазвичай рясніють покликаннями на псевдонаукову літературу конспірологічного штибу, трактують «кольорові революції» передусім як результат зовнішнього втручання, а громадські виступи пов'язують із діяльністю таких гравців, як США, об'єднана Європа чи Росія. Одне з найвиваженіших, як на мене, резюме цієї концепції міститься в статті «Безбарвна революція» Фьодора Лук'янова – впливового російського інтелектуала та головного редактора журналу «Россия в глобальной политике». На його думку, «кольорові революції» спричинено тим, що

1) на початку ХХІ століття виникло «державне суперництво» нових держав і Росії, яка відновлювала свою присутність на постсовєтському просторі;

Вахтанг Кебуладзе
Феноменологія досвіду
Київ: Дух і Літера, 2011

Монографію київського філософа, доцента філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Вахтанга Кебуладзе присвячено феноменології як ученню про досвід. Феноменологію, уточнює автор, слід презентувати не стільки як учення, скільки як «прояснювальне досвідчування досвіду». Перше питання, яке ставить автор, – це питання про можливість побудови альтернативної філософської концепції досвіду, яка зберігала би зосередженість емпіризму на дослідженні досвіду і була би, водночас, позбавлена його вад і спрощень. Як твердить Кебуладзе, його дослідження – це спроба відродити емпіризм, що його проголосив Франц Brentano у відомій праці «Психологія з емпіричного погляду».

Друге питання стосується релятивізму. Чи можна, усвідомлюючи обмеженість власної інтелектуальної позиції, претендувати на пізнання істи ни? Чи феноменологія, яка розуміється як трансцендентальний емпіризм, означає чергову форму релятивізму? Наскільки релятивізм є небезпечним для теорії пізнання? Розв'язання цих двох питань є своєрідним підґрунтям для

2) США впливають на внутрішні справи постсовєтських країн, упроваджуючи демократичні вибори.

Водночас Лук'янов визнає, що режими, які постали після розпаду СРСР, уже не могли сприяти «ані розвиткові, ані позитивному громадському ставленню», а очільники Грузії, України та Киргизстану змарнували момент, коли могли би безболісно піти зі своїх постів.

Найважливіший аспект такого підходу – обстоювання пріоритету зовнішніх причин революцій і невіра у можливість чесних і справедливих виборів, що на них громадяни постсовєтських країн шляхом волевиявлення ставили б завдання своїй владі. «Обов'язковим елементом успіху “кольорової революції” була наявність зовнішнього арбітра, апелювання до якого скасовувало легітимність внутрішніх процедур, – ОБСЕ, Ради Європи, Європейського Союзу, зрештою “демократичних цінностей” загалом», – пише Лук'янов.

Для «песимістичних» інтерпретацій неабияк характерно уявлення про громадські організації як про інструмент зовнішніх гравців. Систему міжнародних грантодавчих організацій тут вважають за канал розподілу

того, щоби розв'язати головну проблему цього дослідження: з'ясувати можливість побудови феноменологічними засобами нерелятивістської і, разом з тим, нефундаменталістської концепції досвіду.

Вирішуючи поставлені завдання, Вахтанг Кебуладзе використовує метод, який називає аісторичним реконструюванням. Він передбачає застосування двох методологічних процедур: реконструкції (надання нового сенсу певній ідеї чи концепції завдяки перенесенню їх до нового контексту) та реактуалізації (надання актуальності реінтерпретованій ідеї чи концепції). Аісторичне реконструювання подано як метод феноменологічного дослідження, що передбачає також особливий стиль письма – «місце послідовного історико-філософського викладу історично пов'язаних між собою філософських учень посідає строката амальгама розмаїтих ідей, вихоплених із різних концепцій», як характеризує його автор.

При цьому монографія Кебуладзе має чітку структуру, що демонструє послідовний розгляд проблеми досвіду під кутом зору феноменології: у першій частині окреслено теоретико-методологічні засади феноменології досвіду; у другій визначено місце феноменології між емпіризмом та трансценденталізмом; у третьому проаналізовано вчення про інтенційність, що є основною темою статичної феноменології; четвертий розділ присвячено проблемам генетичної феноменології досвіду.

Феноменологія, відзначає автор, це не шкільна дисципліна, яку викладено в текстах визнаних авторитетів, а радше інтелектуальна практика. А тому й читання книжки Вахтанга Кебуладзе – це зустріч із досвідом автора в його дослідженнях феноменології, а також збагачення нашого досвіду зустрічі із феноменологічним рухом, який у цьому випадку постає перед нами у версії запитування про самий досвід.

Дмитро Шевчук

ресурсів між антиурядовими групами, що очолюють революцію і планують повалення законних урядів під час виборів. За словами китайських політологів Пань Жулуна і Дай Чженциня, «міжнародні НУО під егідою США маніпулювали суспільством і з-за лаштунків провокували «кольорові революції»». Інакше кажучи, дослідники-«песимісти» і Заходу, і Сходу сприймають революційні процеси як спровоковані заколоти, відда-

ють вирішальну роль у їх провокуванні міжнародним чи іноземним агентам і критично оцінюють здатність народів Грузії, України та Киргизстану (і громадянського суспільства взагалі) виступати в тих процесах як суб'єкти.

Особливу позицію серед «песимістів» посіли ті політологи, котрі, як німецька політологиня Петра Стиков, переконані в тому, що «кольорові революції» були лишень проявом нестабільності політичних режимів, які просто «перезавантажили» свій напівавторитаризм за допомоги зміни еліт. Схоже припущення (у питальній модальності) висловив іще 2005 року женецький конфліктолог Греме Герд, котрий розглядав революцію як конфлікт еліт (глобальних і національних), що намагаються зробити свої режими стабільними.

Щодо мене, то я схильний до збалансованого «оптимістичного» тлумачення причин «кольорових революцій». Я вважаю, що складання революційних ситуацій у Грузії, Україні та Киргизстані пов'язано з двома головними суперечностями:

- між очікуваннями громадян, які прагнули здобути більше політичних свобод і соціально-економічного комфорту, з одного боку, і дедалі сильнішим олігархічним контролем над доступом до владного й економічного ресурсів, – із другого;
- між упевненістю малоефективних закритих еліт у своєму винятковому праві на владу, з одного боку, і посиленням громадянського суспільства, яке дедалі ефективніше обстоювало інтереси «середнього класу», – з другого.

Усі три «кольорові революції» на теренах колишнього СРСР відбулися в постсовєтському просторі, де очікування від нових політичних проєктів не виправдались, а форма правління щораз відвертіше проявляла себе як олігархія. Якщо у Росії ці суперечності вдавалося знейтралізувати в рамках авторитарного режиму, то в країнах із слабкішою залежністю від природних монополій і сильнішим впливом середнього бізнесу зберігся певний політичний плюралізм, що вимагало від груп при централізації влади більшої відкритості та підзвітності. У публічній сфері Грузії, України та Киргизстану дедалі значущішими ставали громадські організації, що спиралися і на місцеві джерела, і на ресурси західних фондів. Місцеві джерела було представлено насамперед людським чинником, а також громадською думкою і фінансовою підтримкою з боку середнього та малого бізнесу, що потерпав від політики в інтересах великого олігархічного капіталу. Зовнішні ресурси становили не так горезвісні гранти, як вдалі механізми обстоювання громадських інтересів у конфліктах із владними елітами. Аналіз річних звітів найбільших західних донорів показує, що коштів громадським організаціям було надано на кілька порядків менше, ніж олігархічним урядам. Західна допомога набагато більшою мірою грала на руку владним елітам. Проте ефективність використання тих коштів у громадському і державному секторах розрачує відрізнялася.

Важливо також пам'ятати, що «кольорові революції» незмінно відбува-

ються у зв'язку з електоральними процесами. Оскільки еліти ставляться до виборів як до техніки утримання влади, а громадяни – як до головного способу тиснути на владу, то виникає конфлікт очікувань, що за певних обставин спричинює непокору, мирний спротив чи революцію. Електоральний контекст подій приводить до того, що політичні опоненти працюють у тому ж полі, що й громадські організації. Саме це змішання жанрів не дає політичним групам змоги діяти звичайним шляхом, за логікою тільки політичної конкуренції. У «кольорових революціях» опозиційні політичні та громадські організації виступають спільно супроти недемократичного режиму.

Отже, всі чинники, що сприяли революціям, можна систематизувати в такій схемі:

1. Соціальне напруження, викликане розривом між правовим оформленням «фасадної демократії» постсовєтських режимів і реальним безправ'ям громадян, а саме:

- зведення демократії лише до обрання президента і депутатів за більш чи менш системного надуживання під час виборів і підрахунку голосів;
- поліпшення економічного стану частини міського населення без збільшення можливості зреалізувати законодавчі права та свободи;
- створення перешкод для самореалізації активних громадян у політичній, соціальній та економічній царинах і спрямування гніву цих громадян супроти неефективної влади;
- категоричне невизнання чинного порядку за прийнятний, протест проти наявного «суспільного договору», що надає контроль над усіма ресурсами країни вузькій групі осіб.

2. Неефективність влади як у державному урядуванні, здатному розв'язувати базові проблеми населення, так і в регулюванні стосунків між групами владних еліт, а саме:

- егоїзм окремих груп політичної еліти і їх нездатність до класової консолідації;
- неспроможність еліт ухвалювати компетентні рішення щодо дедалі численніших проблем населення і тривалого розвитку своїх держав;
- невміння еліт конкурувати за правилами «публічної політики»;
- закритість еліт, болісний для громадян брак соціальних ліфтів;
- корупція, систематичне порушення принципу поділу на публічну й приватну сферу.

3. Розбіжність інтересів політичних еліт Заходу, Росії та решти постсовєтських країн щодо розвитку цих країн, а саме:

- конфлікт навколо міжнародних інтеграційних проєктів;
- надання ресурсів для підтримки різних конкурентних політичних і громадянських груп.

4. Щораз більше невдоволення активних громадян перспективами розвитку країни, а саме:

- дезорієнтація громадян щодо перспектив розвитку країни; відчуття, що ситуація розвивається в неправильному напрямку;
- тривала фрустрація громадян, що спричинює стійку недовіру у здатність влади розвивати країну як належить; поширена надія на поліпшення стану справ після зміни влади.

Розгляд чинників, що зумовили революції, добре пояснює соціально-економічну, соціально-психологічну та політичну природу цих процесів. Однак розуміння генези явища ще не означає розуміння його загалом, загальноаспектів залишається в тіні. Такі значущі події, як «кольорові революції» 2003–2006 років у Грузії, Україні та Киргизстані, можна досягнути, лише зрозумівши не тільки їхні причини, але й наслідки для політичних режимів, економік і суспільств, зіставивши те, що революції ставили собі за мету, з тим, чого врешті досягли. Насамперед ідеться про те, чи вдалося їм виконати засадничі вимоги «революційних мас». Окрім усього іншого, така перевірка виконаного є неабияк протверезливою практикою: запал демократичного романтизму в оцінках подій поступається місцем раціональним розважанням про відповідність революційних методів і цілей. Не випадково тема «кольорових революцій» виявилася набагато менш політизованою, щойно розмова пішла про їхні здобутки.

Одним із перших питань про результати революцій порушив експрем'єр Естонії Март Лаар. 2007 року він упевнено заявив про добрий вплив «кольорових революцій» і на ті країни, де вони відбулися (як-от Грузія), і на сусідні країни, де ці події спричинилися до прискорення реформ (як-от Молдова). Політик очікував також, що революції сприятимуть мирному розв'язанню «територіальних проблем» згаданих країн.

Того ж таки року Теодор Тудороу з Університету Макгіла в Монреалі ввів до наукового обігу ідею про порівняння причин і наслідків революцій у постсовєтських країнах. У статті «Троянда, помаранч і тюльпан: неуспіх постсовєтських революцій» він висунув тезу про те, що в усіх трьох постреволюційних країнах завдань революцій, що їх поставили лідери й активісти, виконано не було.

Що далі в минуле відходили революційні події і що більше проблем поставало перед новими пореволюційними режимами, то песимістичнішими ставали оцінки. В січні 2008 року, невдовзі після переобрання Міхеїла Саакашвілі на пост президента Грузії і призначення Юлії Тимошенко прем'єр-міністром України, журнал «Economist» опублікував одну з перших тверезливих статей під промовистим заголовком «Кольорові революції у колишньому СРСР: що сталося?». Дещо потьмянілі, але все ще яскраві. За словами, як завжди, анонімного автора, «кольорові революції» мали «бентежні наслідки» (confusing consequences), але тепер їхні прибічники дістали новий шанс виконати волю своїх народів. У статті, зокрема, йшлося про те, що, хоча революції наразі не привели до позитивних результатів, постреволюційні країни «стали кращими, ніж могли би бути, якби ті революції не відбулися».

У слід цій вельми резонансній статті на Заході та в Росії пішов вал досліджень, що оцінювали революції у середньостроковій перспективі. Деякі результати тих досліджень представлено було у виданому 2010 року за редакції Донахі О'Бієна й Абеля Полезе збірнику «Кольорові револю-

Юрген Габермас

Постметафізичне мислення

Переклад з німецької В. М. Купліна
Київ: Дух і Літера, 2011

Книжка Юргена Габермаса, випущена в серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» – збірка статей, у яких автор аналізує стан філософії в епоху постметафізики. Втім, загальний настрій книжки аж ніяк не маніфестує кінець метафізики – це радше критична демонстрація того, що постметафізичне мислення можна розуміти як своєрідне її оновлення.

В першій із трьох частин збірки («Повернення метафізики?») Габермас аналізує основні мотиви постметафізичного мислення: лінгвістичний поворот, конкретизація розуму, подолання логоцентризму. Вони стали найважливішими стимулами філософування в ХХ столітті.

У другій частині («Прагматичний поворот») зібрано статті, присвячені поняттю комунікативного розуму та проблемам зі сфери сучасної філософії мови. В одній із них Габермас зосереджується на філософії мови Джона Серля, висловлюючи зауваги до його праці «Значення, комунікація і репрезентація».

У третій частині комунікативний розум проаналізовано в контексті сучасної критики розуму. Габермас переконаний, що комунікативний розум – це основа, на яку ми можемо покладатися в часи розмаїття голосів розуму, він є «крихкою шкарлупою, але він не потоне в морі контингентностей». Окрім цього, автор аналізує теорію суб'єктивності в соціальній психології Джорджа Герберта Міда, замислюється над тим, чи можна говорити про стирання жанрової різниці між наукою та філософією з одного боку та літературою – з іншого і прагне аргументовано пояснити, чому філософські тексти не належать до літератури.

Перекладач Володимир Куплін написав до видання післямову, яка вдало доповнює Габермасові тексти і править за розгорнутий коментар, що вводить у проблематику, якою займається філософ.

Дмитро Шевчук

ції в колишньому Союзі: успіхи та невдачі» (з коротким викладом критичних оцінок ситуації в усіх постсовєтських країнах). Цього року цей збірник перевидано. Із підсумками розвитку постреволюційних країн виступили й кілька російських дослідників, зокрема Андрей Рябов, головний редактор журналу «Світова економіка і міжнародні відносини». У статті «Проміжні підсумки та деякі особливості постсовєтських трансформацій» він писав, що разом із економічним зростанням на початку ХХІ століття економічна стабільність більшості населення привела до підвищення вимог і економічного, і політичного характеру. Постало питання про скерованість соціально-економічного розвитку країн, на який владні еліти не були годні дати виразної відповіді, як і не були вони годні ділитися владою та прибутками з більшістю населення. А що соціальні ліфти не діяли, то еліти не мали надійного способу комунікувати зі співгромадянами. Внаслідок цього виник «масовий запит на більшу соціальну справедливість». Там, де на цей запит влада конструктивно не зреагувала, а громадянське суспільство було достатньо сильним, відбулися «кольорові революції». Втім, у жодній із постреволюційних країн, за словами Рябова, «так і не вдалося домогтися принципово інших моделей розвитку».

Ми можемо глянути на результати революцій у Грузії, Україні та Киргизстані в іще довшій часовій перспективі. Учасників тих революцій надихали три сподівання:

- забезпечити належне дотримання базових громадянських свобод, мінімальний постсовєтський набір яких містив чесні вибори, доступність суду й обмеження корупції в публічному секторі (в ідеалі – змусити фасадну демократію поважати громадян і переукласти «суспільний договір»);

- привести до влади лідерів, здатних і забезпечити розвиток країни в «правильному напрямку» (хай би що це означало для різних груп), і поновити зв'язок еліт і суспільства, обмежити корупцію;

- зробити державу ефективнішою в розв'язанні проблем населення (в ідеалі – перевести ситуацію зі стану «держава як проблема» у стан «держава як вирішення проблем»).

Аби зрозуміти, чи спричинилися пореволюційні події до здійснення цих сподівань, варто порівняти показники політичного та соціально-економічного розвитку країн, які здійснили революцію, і Росії, Таджикистану та Вірменії. Вибір Росії пов'язано насамперед з її чіткою антиреволюційною постановою на постсовєтському просторі. Розвиток Російської Федерації багато в чому зумовлювала саме контрреволюційна політика уряду. Крім того, зіставлення України та Росії може бути показовим з огляду на геополітичне суперництво двох політичних режимів у 2005–2008 роках (активним на початку і зниким ближче до кінця 2008 року). Уряди Таджикистану та Вірменії також посіли контрреволюційну позицію, зважаючи на спільність проблем політичних еліт у всіх постсовєтських країнах.

Насамперед, подивімося на розвиток громадянських свобод (ГС) і полі-

Таблиця 1
Рейтинг «Свобода у світі»

	2003		2006		2009		2012	
	ГС	ПП	ГС	ПП	ГС	ПП	ГС	ПП
Україна	4	4	2	3	2	3	3	4
Росія	5	5	5	6	5	6	5	6
Грузія	4	4	3	3	4	4	3	4
Вірменія	4	4	4	5	4	6	4	6
Киргизстан	5	6	4	5	4	5	5	5
Таджикистан	—	—	—	—	—	—	—	—

Джерело: Freedom in the World (www.freedomhouse.org/report/freedom-world/); оцінки: що вищий бал (максимум 7), то гірший стан свобод.

Таблица 2
Свобода преси

	2003		2006		2009		2011/12	
	Індекс	Місце	Індекс	Місце	Індекс	Місце	Індекс	Місце
Україна	40,00	132	26,50	105	22,00	89	54,00	116
Росія	49,50	148	52,50	147	60,88	153	66,00	142
Грузія	17,33	73	21,00	89	18,83	81	38,00	104
Вірменія	25,17	90	25,50	101	31,13	111	27,00	77
Киргизстан	32,00	104	34,00	123	40,00	125	40,00	108
Таджикистан	34,50	113	30,00	117	32,00	113	56,00	122

Джерело: Press Freedom Index (<http://en.rsf.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html>); що вищий індекс, то менший ступінь свободи преси. Тут і далі: індекс – це абсолютна величина оцінки, якою є ситуація в кожному з досліджень, а місце вказує на ситуацію щодо інших країн, де проводили дослідження.

тичних прав (ПП), використавши вимірювання «Свободи в світі» за методикою, яку застосовує експертна мережа «Freedom House» (Таблиця 1).

Наведені дані свідчать, що, хоча після революцій був недовгий період демократизації режимів (хіба що в Киргизстані не такої інтенсивної, як і

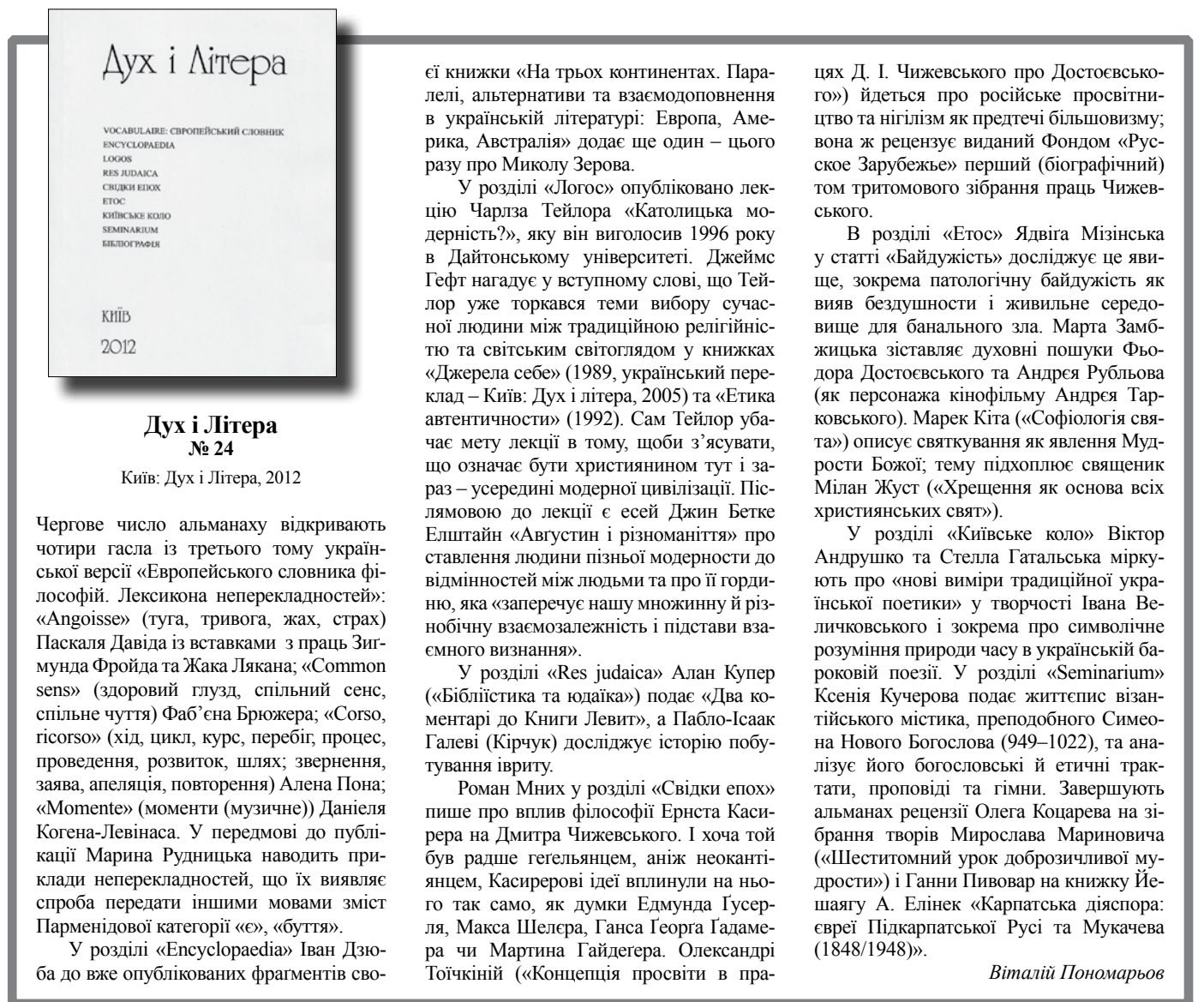
в Україні та Грузії), у чотири-п'ятирічній перспективі загальна східноєвропейська тенденція до встановлення авторитаризму привела всі країни до сливе тієї самої авторитарної ситуації.

Особливо слід зазначити, що в контрреволюційних країнах посилю-

лася тенденція до встановлення контролю над громадськими організаціями, обмеження можливостей для їх фінансування, скорочення простору публічної політики та політичної конкуренції. Побоюючись революцій, владці Росії, Вірменії і Таджикистану, замість створити умови для розв'язання базових причин революцій, вчинили навпаки: дистанції між суспільством і панівним класом зросла, а можливостей для співпраці уряду, політичної спільноти та громадянського суспільства поменшало. Отже, революції в Грузії, Україні та Киргизстані не забезпечили обіцяного рівня свобод і спричинилися до посилення авторитаризму в сусідів. Своєю чергою, посилення авторитаризму в Росії призвело до того, що практики «фасадної демократії» постреволуційних країн поступово дістали щеплення авторитаризму. Тому вже до кінця 2010 року Україна вбудовувала «владну вертикаль» від центру до сільради за російським варіантом.

Песимістичну оцінку середньострокових результатів «кольорових революцій» підтверджують дані про стан свободи слова в постсовєтському світі (Таблиця 2).

Міжнародна організація «Репортери без кордонів» щорічно оцінює стан свободи слова в більшості країн світу і складає рейтинг свободи преси. Ця оцінка показує, що в досліджуваних країнах, за винятком України, ситуація зі свободою слова в середньостроковій перспективі не надто змінилася. Засоби масової інформації, як і раніше, еліту під контролем владних еліт. В Україні ситуація наразі ще не сягнула передреволюційного рівня несвободи медій,

але невинно змінюється саме в цьому напрямку.

Отже, попри нетривалу демократизацію режимів після революцій, гору взяла спільна для всіх постсоветських країн тенденція до позбавлення більшості населення реальних можливостей обстоювати свої права та інтереси: владу і далі сконцентровано в руках невеликої групи людей за відсутності контролю над їхніми діями, різні гілки влади з'єднано в єдину «вертикаль», простір публічної політики зведено до мінімуму.

Як уже було сказано при розгляді чинників, що сприяли «кольоровим революціям», прагнення подолати корупцію було одним із найважливіших мотивів виходу громадян на вулиці. Попри це, революційні уряди – за рідкісним винятком – не змогли змінити корупційних практик. Корупція в публічному секторі й далі лишається вельми прикметною ознакою постсоветських режимів (Таблиця 3).

Систематичне використання публічних інструментів для досягнення особистих цілей є одним із засадничих механізмів функціонування постсоветських політичних режимів. Це зумовлює низку властивостей цих режимів:

- принципову неможливість досягти високого рівня довіри в суспільстві;
- державні рішення ухвалюють із огляду на інтереси лідерів або вузького кола осіб, пов'язаних із владою, і то з розрахунком на близьку перспективу, внаслідок чого уряд виявляється

Таблиця 3
Індекс сприйняття корупції

	2003		2006		2009		2011/12	
	Індекс	Місце	Індекс	Місце	Індекс	Місце	Індекс	Місце
Україна	2,3	106	2,8	99	2,2	146	2,3	152
Росія	2,7	86	2,5	121	2,2	146	2,4	143
Грузія	1,8	124	2,8	99	4,1	66	4,1	64
Вірменія	3,0	78	2,9	93	2,7	120	2,6	129
Киргизстан	2,1	118	2,2	142	1,9	162	2,1	164
Таджикистан	1,8	124	2,2	142	2,0	158	2,3	152

Джерело: Corruption Perceptions Index (<http://cpi.transparency.org>)

Таблиця 4
Рейтинг дієздатности держав

	2006		2009		2012	
	Індекс	Місце	Індекс	Місце	Індекс	Місце
Україна	72,9	86	69,7	110	67,2	113
Росія	87,1	43	80,8	71	77,1	83
Грузія	82,2	60	91,8	33	84,8	51
Вірменія	71,5	89	74,3	101	72,2	102
Киргизстан	90,3	28	89,1	42	87,4	41
Таджикистан	87,7	42	90,3	37	85,7	46

Джерело: Failed states index (www.foreignpolicy.com/failed_states_index_2012_interactive)

нездатним керуватися далекосяжними планами розвитку країни;

- низька ефективність щодо запобігання революцій.

Певним винятком у справі боротьби з корупцією була Грузія, приклад

якої засвідчив, що вестернізацію можна використати для посилення влади одного угруповання й обмеження корупційних дій решти. «Революція троянд» дала Саакашвілі шанс створити режим, за якого системну коруп-

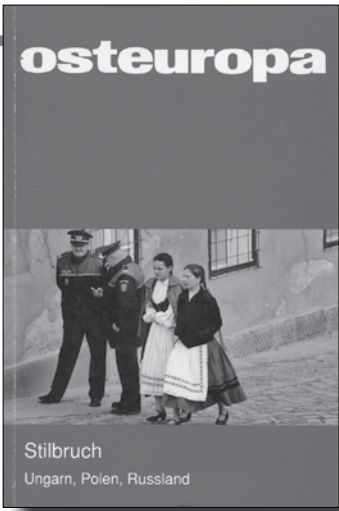
цію було змінено на корупцію керовану. Це уможливило авторитарний режим нового покоління, де некорумпована поліція служила ефективним знаряддям у руках правителя. Обмеження корупції допомогло частково зменшити соціальну напругу в країні з масою бідного населення, надавши доступ до відносно справедливого суду і якісних адміністративних послуг на низовому рівні. Однак події 2012 року нагадали, що навіть можливо-владний президент, перебуваючи довший час при владі, втрачає підтримку через корупційні скандали у близькому оточенні. Помірковані опозиціонери здобули переконливу перемогу на парламентських виборах не так завдяки власній популярності, як унаслідок втоми від лідера, чия революційна риторика дедалі більше відрізнялася від управлінських практик.

Наведені дані показують також, що еліти, переживши революційні потрясіння, зуміли зміцнити свій вплив і дієздатність держав (Таблиця 4).

Дієздатність держав щороку вимірює Фонд за мир (Fund for Peace) за дванадцятьма показниками, що стосуються соціального, економічного, політичного та військового стану країни і вказують на здатність п'яти основних державних інституцій підтримувати цілість і порядок. Країни, що їх існування є найзагрозованим, розташовано ближче до початку списку. Із таблиці 4 видно, що, хоч постсоветські країни і не є взірцево дієздатними державами, вони все ж поступово віддаляються від зони ризику розпаду, до якої наблизилися за часів революційних заворушень. Революції, на мій погляд, послужили наукою елітам і революційних, і контрреволюційних країн. Як я вже писав, сприйнято цю науку було в доволі специфічний спосіб, але в середньостроковій перспективі державна дієздатність тут зросла.

Щодо Грузії, то режим Саакашвілі, попри часткову вестернізацію, потребував для своєї легітимації постійної мобілізації населення. Не випадково змогу зберегти і навіть на короткий час підсилити свою легітимність йому дала російсько-грузинська війна 2008 року, що, водночас, позначила собою найвищий щабель напруги у відносинах між революційними і контрреволюційними постсоветськими країнами.

Загальні висновки з чотирьох таблиць наводять на думку про те, що очікування громадян, які підтримували «кольорові революції», лишилися несправданими. Політичні режими, постали на руїнах колишніх постсоветських урядів, не створили умов для належного дотримання засадничих громадянських свобод. Рівень корупції в публічному секторі знижувався лише в окремих випадках. Лідери, які здобули владу завдяки «кольоровим революціям», на короткий час визнали умови гри «фасадної демократії», не заклавши, однак, підвалин для розвитку демократичних інститутів, і відтворили модель, за якої державні рішення ухвалюють в інтересах небагатьох фінансово-політичних груп. У середньостроковій перспективі ці «фасадні демократії» після революцій дійшли до встановлення авторитарних форм урядування, але дещо пізніше, ніж контррево-

Osteuropa
2012, № 5

Статті, зібрані в числі часопису «Osteuropa», що має назву «Стилістична невідповідність. Угорщина, Польща, Росія», покликані показати справжню сутність явищ і поставити під сумнів зашкарублі уявлення чи забобони. Алан Ренвік з Університету Рідинга (Велика Британія) аналізує нещодавні зміни в угорському виборчому законодавстві («В інтересах влади»). Критики відразу ж оголосили, що новий закон (як і більшість інших реформ політичної системи в Угорщині останніх двох років) служить лише інтересам правлячої партії «ФІДЕС». Автор, намагаючись бути неупередженим, спробував переконати себе й читача, що скорочення чисельності парламенту, перегляд правил на користь більшості і модифікація одномандатних виборчих округів відповідає інтересам народу. Проте детальний аналіз ситуації довів: засадничі позиції обговорюваних реформ працюють лише на користь «ФІДЕС».

Стаття «Традиції, поняття, (анти-)спадкоємність» Корнелії Коньчак та Йонани Вавржиняк – апологія видатних гуманітарів із Центральної та Східно-Центральної Європи, що й донині незаслужено лишаються у тіні своїх колег зі США, Франції та Німеччини. Причиною такого становища польські дослідниці називають «залізну завісу», наслідки якої, помножені на мовний бар'єр, ще й досі даються взнаки в науковому світі. Промовистий приклад – доробок видатного мислителя Стефана Чарновського. Його праці є фундаментальним внеском у вивчення колективної пам'яті, але це не гарантувало їм автоматичного світового визнання.

Мистецтвознавиця-славістка Александра Енгельфрід прикрасила свою розвідку «Цар і зірка. Медійний образ Владіміра Путіна» численними світлинами, на яких російський президент веслує, демонструє бійцівську вправність, скочується з гори на лижах, рибалить, позує з оголеним торсом верхи на коні, полює на тигрів чи грає на роялі. Авторка зазначає, що чергова інавгурація Путіна (у травні 2012 року) майже не відрізнялася від тієї, що супроводжувала перше пришествя «царя і зірки» до Кремля (2000). Від старого-нового президента очікують цілком передбачуваних дій, тимчасом як насправді Путін – артист, здатний до блискучих «театральних» перевтілень. З одного боку, ЗМІ, спираючись на дореволюційні національні традиції, експлуатують образ усемогутнього правителя, командувача, доброго царя та слуги свого народу. А з іншого, цілком в естетиці politainment (розважальних політичних програм), Путін щораз частіше позиціонується як «герой нашого часу»: секс-символ і поп-зірка.

Стратегія заснованої 2007 року фундації «Русский мир» зацікавила історика

Заура Гасимова, що побачив прірву між декларованими та справжніми її цілями («Ідея та інституція»). Офіційно «Русский мир» має пропагувати російську культуру за кордоном, проте його навряд чи можна порівняти з мистецькими установами інших країн. Концепт «русский мир» – спадок слов'янофілів XIX століття. Після розпаду СССР їхні ідеї поєдналися з іншими антизахідними течіями та сформували ідеологічний конгломерат, що нині є основою російської міжнародної культурної політики. У підґрунті «Русского мира» – консерватизм і неоімперіалізм. Фундація відверто обстоює на пострадянському просторі політичні цілі.

Аналізуючи роботу Організації Договору про колективну безпеку, Анна Крайкемер бачить невідповідності у завданні ОДКБ опікуватися безпекою на пострадянському просторі та справжніми бажаннями декого з її семи держав-учасниць зберегти й розширити владу («Правила безпеки»).

У центрі уваги Ульрике Гун – метаморфози, що їх сьогодні зазнають православні легенди («Содом і Гомора в Куйбишеві»). Автор відзначає, що по смерті Сталіна розправа з церквою в СССР тривала, а ситуація хиткої непевності ставала родючим ґрунтом для народження нових, пов'язаних із дивами, легенд. Одне з таких див сталося в Куйбишеві (Самарі) 1956 року. Знаменита історія «Стояння Зої» (молодої дівчини, яка через богохульну поведінку під час різдвяного посту закам'яніла на кілька місяців) живе й розвивається дотепер. Ульрике Гун у дива не вірить, а натомість припускає, що свого часу «Стояння Зої» мало виконати кілька завдань – зокрема, відвернути увагу вірян від скандалу, пов'язаного зі зловживаннями в куйбишевській єпархії.

Юлія Бенія

люційні режими, а постреволуційне державне будівництво привело до створення дещо дієздатніших держав, наскільки це можливо за авторитаризму. Головною метою – перетворити держави на механізм «розв’язання проблем» – досягти не вдалося.

Постсовєтського «суспільного договору» не було перепідписано ані в Грузії, ані в Україні, ані в Киргизстані. Чи були у постсовєтських країнах революції а чи ні, в них, як і раніше, не беруть під увагу ані публічних і приватних інтересів громадян, ані інтересів меншин, ба навіть більшості населення, адже її потребам суперечить соціально-економічна модель розвитку, зумовлена вибором способу приватизації в 1990-х і необхідністю використовувати державний апарат для захисту такої малолегітимної власності. А що реакцією на революції в усьому регіоні стало посилення авторитаризму, то брати участь у політиці й економіці для громадян стало ще складніше. Несправедливість постсовєтських суспільств далі залишається стабільно високою, а життєвий дискомфорт посилюється з року в рік, даючися взнаки і в еміграційних

настроях населення, і в зростанні соціальної напруги, і в негативних демографічних показниках. Мирні «кольорові» революції не змогли кардинально переломити ситуацію.

А втім, хоч яким песимістичним був би мій висновок, «кольорові революції» мають одне виправдання: розуміючи, що їхні виступи не змінять макроситуації, «революціонери» не мали іншого шляху, крім революції, аби обстояти і виголошені цілі, і особисту гідність. Безсоромна брехня чиновника про результати виборів – за відсутності шансів опротестувати її в справедливому суді – рано чи пізно не може не спричинитися до громадянської непокори. Короткозорість і відверта глупота еліт призвела і ще не раз призводитиме до заворушень і в душі мирних «кольорових революцій», і в душі кривавих повстань. Але це не означає, що такі заворушення змінять напрям розвитку наших суспільств.

Узурпація влади в республіці конче призведе до її перезаснування, до перегляду «суспільного договору». Це питання часу. Постсовєтські суспільні договори, укладені за результатами

приватизації, полягали в обміні на «право» красти. І олігархи, і громадяни діставали можливість для «сірих» дій. Оті могли забрати у власність нафтовий шук, а ті – не платити за ліцензоване кіно. Кожен на своєму рівні отримував доступ до ресурсів так, що сприйняття свободи набуло негативного змісту всездозволеності. За умовами такого договору громадянськість ставала зайвою і неможливою; вимоги інституалізувати свободу і верховенство права мали відверто революційний та антисистемний характер.

«Кольорові революції» були ірраціональною відповіддю на складну суспільно-політичну ситуацію. Вони виявилися неуспішними, але психологічно неминучими: принизлива брехня влади не може довго залишатися без відповіді. Авжеж, революції – це варварська відповідь на наявні проблеми. Але ця відповідь дорівнює варварству чинних режимів, вона адекватна їм, посилює їх на короткий час і спонукає їх шукати свого кінця через скрайні форми несвободи. Інфантильна радість від «свята неслухняності» не могла забезпечити довготривалих наслідків. Але громадян-

ський інстинкт тяжіння до позитивної свободи так само важить для досвіду молодих постсовєтських громадянських суспільств, як і раціональні стратегії розвитку та політичної дії.

Є ще один важливий висновок із «кольорових революцій». Солідарна реакція провладних політичних еліт на мирні громадянські виступи в середньостроковій перспективі посилює несвободу в постсовєтських країнах. Але ту солідарність мусять брати за взірць наші громадянські суспільства: ми маємо спільні проблеми, що потребують спільної відповіді. Вимоги політичних свобод варто спирати на зміцнілих горизонтальних зв’язках між громадськими організаціями постсовєтського простору.

«Кольорові революції» не спинили модернізаційного відкату країн, поставили на руїнах СРСР у прагненні до нового вільного світу. Ці революції не дали якісно нової відповіді на політичні та соціально-економічні виклики в постсовєтському світі. Отже, це завдання і далі на часі, воно потребує розв’язання – розв’язання, яке повинно врахувати песимістичні уроки «кольорових революцій». □

Багатокультурна історія України
Інформаційний бюлетень
2010, № 1, 2
2011, № 3
2012, № 4

Протягом 2010–2012 років Всеукраїнська асоціація викладачів історії «Нова Доба» у співпраці з Euroclio та Eurostory – європейськими професійними організаціями у сфері викладання та дослідження історії, а також за підтримки представництва Європейського Союзу в Україні здійснювали освітній проєкт «Багатокультурна історія України», що завершився виданням навчального посібника з історії України «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна». За цей час було випущено чотири інформаційні бюлетені, в яких кожний охочий міг ознайомитись із метою проєкту, його реалізацією та результатами. Редактором випусків був викладач Львівського інституту менеджменту та координатор проєкту Петро Кендзьор.

Перший бюлетень було присвячено завданням проєкту, планові його реалізації та представлення виконавців. Серед іншого було задекларовано спрямованість проєкту на консолідацію політичної нації та розвиток громадянського суспільства, що має базуватись і на цінностях толерантності. На думку авторів бюлетеня, інтеграція історії національних меншин у шкільну програму вивчення історії сприятиме налагодженню міжкультурної взаємоповаги – основи толерантності і стане запорукою успішної консолідації української політичної нації.

З конкретних завдань наведено рекомендації круглого столу педагогів, дослідників історії та представників національних меншин (відбувся 29 квітня 2010 року в Києві), що були адресовані й профільному міністерству, і звичайним шкільним викладачам. Окрім іншого, бюлетень інформував про проведення у Львові літньої школи для молодих педагогів та студентів педагогічних університетів (4–7 липня 2010 року), метою якої стало ознайомлення з історією різ-

них етнічних громад Львова, напрацювання рекомендацій щодо викладання історії України в умовах мультикультурності суспільства, а також знайомства зі своїми українськими та закордонними, зокрема німецькими, колегами. Всіх зацікавлених педагогів закликали до спільної праці над новим навчальним

на, пошуку джерел інформації, опрацювання знайдених матеріалів і презентації отриманих результатів.

У третьому випуску, що вийшов у грудні 2011 року, учасники проєкту презентували зміст, структуру та методологічні особливості посібника «Разом на одній землі. Історія України бага-

ризувати той чи той представлений документ.

Немає в цьому підручнику й традиційного хронологічного викладу. Розділи згруповано за тематичним принципом, українську багатокультурність зображено у найрізноманітніших виявах: етнічних, релігійних, мовних, гендерних, релігійних, регіональних тощо. Попри те, що автори наголошують прагнення зосередитися на позитивних прикладах міжкультурної взаємодії, вони не оминають таких негативних подій, як Волинська трагедія, депортація кримських татар чи Голокост.

Четвертий та останній інформаційний бюлетень підбив підсумки реалізації проєкту. Основним результатом став вихід шкільного посібника, який здобув схвалення профільного міністерства і якого було презентовано 16 березня 2012 року в Києві. Автори посібника та експерти (Петро Кендзьор, Оксана Кісь, Станіслав Кульчицький, Поліна Вербицька, Оксана Міхєєва, Йосе Ван Дер Люв Роард, Ігор Шупак, Гульнара Бекірова, Тетяна Хорунжа, Ігор Ільошин, Олексій Келер), чий коментарі подано в останньому інформаційному бюлетені, наголошують важливість та оригінальність проєкту. Зокрема, Станіслав Кульчицький указав на роль шкільних підручників у формуванні толерантності до представників інших культур, а Оксана Міхєєва пов’язала вихід посібника з «культурним поворотом» у сучасній гуманітаристиці, коли політична історія дедалі більше втрачає панівні позиції та поступається іншим аспектам людського життя, як-от побутування малих груп, їхнє повсякдення. На думку Поліни Вербицької, посібник сприятиме формуванню загальнолюдських цінностей, які стануть основою для вибору українськими учнями власних життєвих орієнтирів.

Насамкінець варто зауважити, що автори навчального посібника «Разом на одній землі» розробляли його як допоміжний матеріал, а не як альтернативу до традиційних шкільних підручників з історії України.

Володимир Гушулей

посібником у рамках проєкту «Багатокультурна історія України».

Наступний інформаційний бюлетень повністю присвячено конкурсній учнівських історичних проєктів «Слідами історії», в рамках якого учням 8–11 класів пропонують виконати власне дослідження, пов’язане з міграцією людей, які за тих чи тих обставин переселились у рідний для учня населений пункт. Бюлетень також подає цілу низку рекомендацій щодо вибору об’єкту досліджен-

токультурна». Серед особливостей варто зазначити, що посібник наголошує на презентації найрізноманітніших історичних джерел, а не на їхній інтерпретації. Тому сам текст не є авторським, а складається радше з уривків різних історичних документів, на основі яких учням пропонують відповісти на поставлені запитання. Такий методологічний підхід звів до мінімуму авторські оцінки історичних джерел, залишаючи за учнями право самостійно охарактери-